

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ: СОЦИЈАЛНА ЕКОЛОГИЈА
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: РАЗРЕДНА НАСТАВА - ДРУГА ГОДИНА
ПРЕДАВАЊЕ ПО РАСПОРЕДУ: УТОРАК, 24.03.2020.
НАСТАВНИК: Проф. др Јован Базић

12. Међународно-правна сарадња у заштити животне средине

Међународно-правно уређивање заштите и унапређивања животне средине није, како се често сматра, сасвим нова делатност у међудржавним односима. Наиме, још у првој половини прошлог века срећемо акте о таквој сарадњи (нпр. Велика Британија и Француска су 1839. године закључиле конвенцију којом су регулисани риболов и очување рибљег богатства). Међутим, *од средине двадесетог века почиње интензивнија међународна сарадња и њено правно уређивање у заштити и унапређивању животне средине*. Та сарадња је настала као израз потребе да се на међународном плану уреди заштита животне средине, јер је било све јасније да угрожавање животне средине не може бити спречено само акцијом појединих држава, већ акцијом свих држава изложених угрожавању животне средине. Ради остваривања такве заштите од 1996. године закључено је преко 140 мултилатералних уговора и велики број двостраних уговора, што показује да постоји спремност многих држава за сарадњу ради животне средине. Међутим, иако је у Стокхолмској декларацији (1972) истакнуто да човекова околина има две компоненте природну и ону коју је изградио сам човек, и да су обе битне за њихово благостање и уживање основних права на сам живот, међународна сарадња се односи само на природну компоненту човекове средине.

Међутим иако је све прихваћеније сазнање да ефикасна заштита животне средине претпоставља сарадњу држава на билатералном и мултилатералном плану, приступ појединих држава овој сарадњи је ипак различит. *Њихов приступ је одређен како карактером њиховог друштвено-економског уређења и степеном развоја производних снага тако и циљевима које теже да се остваре на националном и међународном плану, и посебно тиме да ли је у питању земља која је извор загађивања животне средине или земља која је угрожена тим загађивањем*. У ствари, међународну сарадњу у области заштите животне средине, у мотивима њеног успостављања и остваривања, не треба подцењивати ни идеолошки ни политички неутрално. Јер, ако се ова сарадња процењује само са ових становишта, онда постаје јасно нпр. зашто индустријски развијене земље, нарочито када је у питању њихова сарадња са земљама у развоју, посебно кроз извоз технологије, извозе „прљаву индустрију“, што доводи до загађивања животне средине у земљи увозници те „прљаве индустрије“.

Међународна сарадња држава ради заштите и унапређивања животне средине остварује се, у основи, на три начина: *у оквиру ОУН-а, регионалних савеза држава, и оквиру континенталне сарадње појединих земаља*. Ови и други облици сарадње, који имају своје специфичности, показују да – иако постоји концепција о човековој животној средини и њеној заштити – пораст свести о значају еколошких проблема и обавеза, како појединих земаља тако и човечанства за очување човекове природне средине није још увек довољна. „Постигнути билатерални споразуми, прихваћене међународне конвенције (до сада су прихваћене 82 међународне конвенције о заштити животне средине – Д.Ж.М.), усклађени мултидисциплинарни програми у појединим земљама, регионалним организацијама и на глобалном плану, као и велики број пројеката несумњиво показују да се *у решавању ових питања налазимо у процесу у коме је фаза дијагностике стања средине, указивања на опасности које прете човеку и његовој средини, апела о потребама вођења акција, почела постепено да прераста у конкретне активности*, које већ дају и праве резултате. Међутим, ови прави резултати су „знатно значајнији као наговештај у ком правцу почињу да се крећу активности које треба да допринесу регулисању проблема средине, него што успевају да ефикасно утичу на њихово решавање, посебно када се ради о проблемима угрожавања средине у ширим, а нарочито глобалним размерама“.

2. Решавању проблема човекове средине на глобалном плану даје се *значајан допринос акцијама у оквиру Организације уједињених нација*. Као што је познато, ова сарадња обухвата земље са различитим друштвено-економским системима и које се налазе у различитим међусобним односима, од односа сарадње и пријатељства до врло нарушених односа па и ратног стања. У оквиру овог облика сарадње, *решавају се одређени еколошки проблеми који имају национални карактер, тј. односе се на поједине државе, али се могу решавати, поред напора тих држава, и у сарадњи са другим државама*. Иначе, Уједињене нације су усвојиле *Програм за човекову средину, (УНЕП) који има значајну улогу у усмеравању свести јавности на растућу опасност која прети човечанству због нарушавања еколошке равнотеже*. У том циљу Уједињене нације су организовале и значајне међународне конференције о заштити животне средине. Поред тога, поједине специјализоване агенције УН, у оквиру своје основне делатности, значајну пажњу посвећују појединим питањима која се тичу заштите и унапређења човекове животне средине.

Програм Уједињених нација за човекову средину (УНЕП) има значајну улогу пре свега у спречавању загађивања ваздуха и воде и спровођењу рационалног коришћења природних богатстава. УНЕП је посебно ангажован на унапређивању међународног права средине. У том циљу он подстиче државе да *уговорно решавају проблеме заштите животне средине и директно се ангажују на развој права средине*. Основни правци делатности УНЕП-а на развој међународног (и унутрашњег) права средине су: систематско сакупљање информација из области права средине; разрада и развој усвојених начела о одговорности државе у области заштите животне средине; подстицање међународно-правног регулисања, на глобалном и ужем плану, заштите животне средине; подстицање

универзитета и научних установа да усвоје програме (наставне и научноистраживачке) укључе и правни аспект заштите и унапређења човекове средине; потпомагање упоредног проучавања националног законодавства о животној средини и пружање помоћи земљама у развоју ради развоја и унапређивање законодавства о заштити животне средине.

Организација Уједињених нација организовала је и више међународних скупова ради унапређивања заштите човекове средине. Тако је у Стокхолму, 15-16 јуна 1972. године, одржана *Прва конференција Уједињених нација о човековој околини*, у чијем раду су учествовале делегације 112 држава, на којој је усвојена *Декларација о човековој средини*. У декларацији је, поред осталог, истакнуто да заштита животне средине представља интерес целог човечанства и зато на њеној заштити и унапређењу треба да се ангажују све државе. Поред Декларације, на овој конференцији је усвојен и *Акциони план за развој активности ради заштите човекове средине*.

Значајан подстрек заштити и унапређивању животне средине дала је „Конференција Уједињених нација о животној средини и развоју (УН) која је одржана у Бразилу 1992. год.“. Конференција је одржана равно после двадесет година од прве међународне конференције о заштити човекове средине (1972) и била је повод да се критички у њеној припреми размотри двадесетогодишње искуство у заштити животне средине и усвоје ставови у документима конференције који су примерени новим условима у односима у свету. Наиме, у припреми конференције пошло се како од сазнања да је све веће угрожавање човекове животне средине, али да се проблеми животне средине не могу размотрити и решавати изнад контекста развоја. Конференција је прихватила *Рио декларацију о животној средини и развоју*. Ова декларација је реafirмисала Декларацију са прве конференције УН о животној средини и треба да послужи као основа за успостављање новог уравнотеженог глобалног партнерства и сарадње између држава и заштити животне средине. Декларација садржи двадесет седам принципа који афирмишу људско биће као центар одрживог развоја и право на развој. Конференција је усвојила и документ *Агенда 21, Програм активности за 21. век*, који представља план акција у свим подручјима релативним за одржив развој, од њеног усвајања и током 21. века. Агенда полази од схватања да је човечанство достигло критичан моменат у свом развоју и да треба да се одлучи да ли ће наставити са досадашњим развојем који је доводио, и доводи, до повећања разлика међу земљама (као и до раста сиромаштва, глади, болести и угрожавања екосистема) или ће променити развојну политику водећи рачуна да данашњи развој омогући и безбеднију и бољу будућност и генерацијама које долазе после нас. Овај документ има четири дела са четрдесет поглавља. *Први део* садржи поред преамбуле и ставове о социјалним и економским питањима. У *другом делу* се разматрају питања која се односе на заштиту и управљање ресурсима за развој. *Трећи део* садржи ставове о потреби јачања улоге значајних друштвених група (жене, омладина, невладине организације, синдикати). *Четврти део* садржи одредбе о остваривању потребних средстава.

Десет година после Рио конференције, под покровитељством Уједињених нација, одржана је у Јоханесбургу (26.8 - 4.9.2002) *Конференција о одрживом развоју*, позната под

називом *Светски самит о одрживом развоју*. Као припремни комитет за овај самит деловала је Комисија УН о одрживом развоју, која је имала четири припремна састанка (три у Њујорку и један на Балију у Индонезији). Комисија је усвојила да постоје три компоненте одрживог развоја: економски раст, социјални развој и заштита животне средине. На конференцији, која је означена и као *Миленијумски састанак на високом нивоу* узели су учешће шефови или председници влада 91 државе, 9 101 делегат влада и 8 227 делегата невладиних организација. Главни циљ самита био је да размотри остваривање докумената усвојених на Рио конференцији (1992. год). У таквом приступу дата је већа тежина проблемима као што су: социјална правда, дијалог између култура, здравље и развој, него што је то чињено на конференцијама у Стокхолму и Риу. На самиту је усвојена *Јоханесбург декларација*, у којој су учесници потврдили своју посвећеност одрживом развоју и обавезали се на грађане пријатног, праведног и жељеног глобаног друштва. С тим циљем они су изразили и потврдили своју спремност да се ангажују на изналагању нових модела одрживог развоја, узимајући у обзир глобализацију и либерализацију тржишта капитала (која има за последицу и неравномерност у развоју) и широку распрострањеност информационих технологија. Уз то указано је на потребу да свако друштво промени основне приступе глобалном развоју, ако жели да себи осигура безбедан одржив развој. Као главни циљеви у *Декларацији* су назначени: *искорењивање сиромаштва, промене образаца и производње и потрошње, заштита и управљање базама природних ресурса за економски и социјални развој*. Као главна претња светском миру, безбедности и стабилности означени су између осталог: подела људског друштва на богате и сиромашне и све већи јаз између развијених и земаља у развоју. Уз указивање на потребу развијања перманентне заштите животне средине, у декларацији је указано на недељивост људског достојанства и на потребу да се брзо побољша приступ чистој води, енергији, здравственој заштити и искорењавању глади. Указано је на потребу да развијене земље учине конкретне напоре у пружању помоћи земљама у развоју ради остваривања и миленијумских развојних циљева. Најзад, на крају рада самита поред *Декларације* усвојен је и план имплементације миленијумских циљева, у коме је орочено остваривање појединих од њих до 2015. године. Двадесет година после Конференције Уједињених нација о животној средини и развоју, поново у Рију јуна 2012. године, одржана је Конференција Уједињених нација о одрживом развоју РИО+20. Основне теме Конференције биле су: пристојан посао, енергија, одрживи градови, безбедност хране и одрживи аграр, вода, океани и спремност у случају природних катастрофа. На Конференцији је усвојен документ под називом *Будућност какву желимо*, при чему су као приоритетни задаци истакнути: искорењавање сиромаштва, промена неодрживих и прихватање одрживих образаца потрошње и производње, заштита и управљање природним ресурсима као основа друштвеног развоја и циљеви одрживог развоја.

3. Између ових значајних међународних конференција о заштити животне средине, на којима је на научним основама дијагностицирано опште стање човекове средине, постојала је значајна активност на међународном (и националном) плану. Тако је у

Ванкуверу од 31. маја до 11. јуна 1976. године одржана *Прва конференција Уједињених нација о људским насељима*. На овој конференцији усвојене су декларације о људским насељима и препоруке за међународну сарадњу ради унапређивања услова живљења у насељима. *Прва конференција Уједињених нација о образовању и проблемима човекове средине* одржана је у Тбилисију од 14 до 26 октобра 1997. године и на њој је усвојена Декларација о образовању о човековој средини. *На Конференцији Уједињених нација о човековој средини, која је одржана у Најробију 1982. године*, усвојена је Декларација (значи десет година после Стокхолмске конференције) у којој је поново указано да неконтролисане човекове делатности доводе до све већег погоршања човекове средине, да многи проблеми човекове средине превазилазе националне оквире и да зато треба да се решавају билатералном сарадњом држава и међународном акцијом. Изјављујући поново подршку Стокхолмској декларацији и Акционом плану из Стокхолма, конференција је позвала све владе и народе света да раде на заштити животне средине појединачно и заједнички, како би Земљу предали будућим генерацијама у стању које свима грантује достојан живот за све. Међутим, од докумената који се на иницијативу или у организацији УН усвајају о заштити животне средине између периодичних самита на највишем светском нивоу, посебан значај има *Резолуција Генералне скупштине ОУН-а (2000 г.) о осам миленијумских развојних циљева: искорењивање екстремног сиромаштва и глади; достизање универзалног основног образовања; унапређење једнакости полова и оснажење жена; смањивање смртности код деце; побољшање материнске неге; борба против ХИВ/АИДС, маларије и других болести, осигуравање одрживости животне средине и развијање глобалног партнерства за развој*. Из наведених миленијумских циљева произилази да постаје опште прихватљиво становиште о повезаности заштите животне средине и социјалног развоја, тако да то становиште на одређени начин, поред осталог, представља и признање схватању да животна средина човека има две компоненте: природну и друштвену (социјалну), и да њена заштита укључује очување, заштиту и развијање и једне и друге компоненте.

У оквиру својих основних делатности поједине специјализоване агенције Уједињених нација све чешће посвећују одређену пажњу и проблемима заштите животне средине. Тако, нпр. *Међународна организација рада (МОП)*, бавећи се проблемима радне средине све чешће указује на повезаност животне и радне средине и на повезаност проблема загађивања у животној и радној средини. *Организације Уједињених нација за пољопривреду и исхрану (ФАО)* бавећи се питањима рационалне употребе и заштите вода, не може а да се не бави и еколошким питањима. *Светска здравствена организација (СЗО)* бавећи се питањима заштите здравља није могла, и не може да се не бави и питањима животне средине. Она зато развија значајну активност ради дефинисања стандарда који се тичу човекове средине и идентификације опасности које средина може имати за човеково здравље. Исто тако и УНЕСКО развија значајну активност у научном проучавању еколошких проблема и заштите човекове средине. Једна од значајних акција на овом плану је свакако програм „Човек и биосфера“ чија реализација је отпочела 1971. године. Поред ових и друге специјализоване агенције Уједињених нација доприносе на одређен начин,

унапређивању заштите човекове животне средине. Тако је Светска метеоролошка организација (СМО) ангажована на успостављању светског система осматрања времена и остваривања значајног програма истраживања атмосфере. Међународна поморска консултативна организација (ИМКО) бави се и проблемима заштите мора од загађивања. А међународна агенција за атомску енергију (МААЕ) бави се питањима појачане радиоактивности као узроку деградације животне средине.

Међутим, делатност Уједињених нација не исцрпљује се само у организовању међународних конференција о глобалним и посебним питањима заштите човекове средине и делатношћу њихових специјализованих агенција и преко УНЕП-а *Уједињене нације су и иницијатори организовања многих регионалних и билатералних контаката разговора као и уговора међу државама ради заштите животне средине*. Поред тога, Уједињене нације пружају подршку и међународним невладиним организацијама и скуповима који су посвећени еколошким питањима. У ствари, може се слободно рећи, да су два основна питања у фокусу делатности Уједињених нација: очување мира и очување животне средине. А решавање ових питања је и уско повезано, о чему је све више присутна свест у свим деловима човечанства.

4. У заштити и унапређивању животне средине све значајнију улогу има *сарадња држава у појединим регионима* којима се решавају проблеми заштите природних извора или просторног уређења. Један добар пример такве сарадње је *сарадња медитеранских земаља* (осим Албаније), које су усвојиле Медитерански план акције за заштиту Медитерана. Такође свест о заједничкој опасности надјачала је многе несугласице и неспоразуме који постоје између арапских земаља, Израела и других земаља овог региона. Међутим, *дуго није била успостављена потребна сарадња у области заштите човекове средине између балканских држава*. Исто тако потребна сарадња није била успостављена ни између подунавских земаља, иако међу овим земљама односи нису заоштрени. *Зато је питање заштите Дунава још увек отворено*. Разлог томе је била „неспремност узводних земаља, СР Немачке, а делимично и Аустрије, да прихвате Конвенцију о заштити Дунава, коју предлажу низводне земље. Овај негативан став долази до изражаја у вези са питањем мултилатералних обавеза за које се залажу низводне земље, као једну од основа на којој би требало да се заснива понашање свих земаља на овом водотоку.“

Сарадња у области заштите и унапређивања животне средине постоји међу државама на појединим континентима. У тој сарадњи посебна пажња се посвећује заштити животне средине од дејстава извора угрожавања који се налази у једној земљи, а чије се штетно дејство простире на територије више земаља, а може довести и до угрожавања животне средине у ширим глобалним размерама. *Таква сарадња у Европи потенцијална је у завршном документу КЕБС-а*. Као израз потребе за таквом сарадњом, и показатељ такве сарадње су документи које су усвојиле европске земље: *Конвенција о прекограничном загађивању на великим растојањима и Декларација са препорукама за акције на националном и међународном плану у области чврстих и безотпадних технологија, поновног коришћења и рециклаже отпадака*.

Одређени облици сарадње у области заштите и унапређења животне средине одвијају се међу земљама које припадају економско политичким групацијама. Значајније такве групације земаља су: СЕВ, (Савез за узајамну економску помоћ, који је почетком деведесетих година престао да постоји); ОЕЦД (Организација за економску сарадњу и развој). У оквиру ових групација, поред основних делатности због којих су и основане, развијају се и разни облици сарадње у заштити и унапређивању човекове средине. Тако су у оквиру ОЕЦД-а (који је основан 1961. године) усвојена тзв. *Водећа начела о околини*, а касније у акционом и саржинском континуитету усваја се *Декларација о политици човекове средине*, односно *Декларација о изворима за будућност*. Од 1970. године у оквиру ове организације један од комитета (одбора) делује као и орган за решавање заједничких проблема њених чланица у области заштите и унапређивања човекове средине. У оквиру Европске економске заједнице такође је била интензивирана сарадња у области заштите и унапређивања човекове средине, од њеног правног уређивања до заједничких истраживачких програма.

5. У Европи се сарадња, у области заштите животне средине све више развија и уређује међудржавним уговорима, одлукама Европске уније и усвајањем других докумената који имају правну и политичку димензију. Тако Савет министара Европске уније има овлашћења да ради заштите животне средине усваја оређена правна акта која се обавезно примењују. Та акта су: *правилници* (које директно примењују све чланице); *директиве* (које морају уградити у законе и правилнике државе чланице у одређеном року) и *одлуке* (које су директно обавезујуће, за сва лица, установе или државе које су у њима апострофиране). Веома организовану сарадњу у оквиру Европске уније у области заштите животне средине илуструје и до 1990. године потписаних 26 међународних споразума, уговора и протокола, и усвојених 105 директива, донета 22 правилника, 57 одлука (одговарајући прописи), 20 мишљења и препорука и 46 резолуција (необавезујући документи). Као израз остварене сагласности о потреби чвршћег уређивања у области заштите животне средине Европска унија је основала *Дирекцију за човекову средину, заштиту потрошача и нуклеарну безбедност* (мај, 1990). Дирекција за животну средину формирана је ради остваривања, пре свега, јединствене мреже података, као и базе за решавање проблема. Ова дирекција организована је тако да омогућава решавање питања животне средине за целу Европску унију у условима функционисања јединственог европског тржишта од 1992/93. године. Предвиђено је, између осталог, стварање јачег комунитарног законодавства које ће омогућити слободан промет робе, али и строго поштовање норми и стандарда заштите животне средине. Процес доношења одлука је промењен, тако да уместо концензуса, одлуке доноси квалификована већина. Такође, питања заштите животне средине везана су непосредно за привредни развој и социјалну политику.

Велики значај за сарадњу европских држава у области заштите човекове средине има и усвајање *Европске повеље о животној средини и здрављу*, усвојене децембра 1989. године на састанку министара за животну средину и здравље Европског региона Светске

здравствене организације. Наиме, у складу са документима Генералне скупштине УН, „Перспективе животне средине до 2000“ и „Наша заједничка будућност“ и са документом СЗО *Здравље за све у Европи*, резолуција садржи ставове о правима и обавезама у заштити животне средине, принципима еколошке политике, стратешким циљевима, приоритетним задацима и будућим активностима. У резолуцији се истиче право сваке особе: на животну средину која ће омогућити највиши ниво здравља и благостања; на информисање и консултовање о стању животне средине и учешћу у доношењу одлука о животној средини. Да би се ово право сваке особе могло остварити наведено је четрнаест основних принципа еколошке политике и указано на шест основних стратешких циљева. У контексту оваквог приступа указано је на приоритетна питања о заштити животне средине која треба решавати и утврђени правци будуће активности.

Значајан прилог унапређивања заштите животне средине представља и документ који је усвојен на конференцији у Сунцвилу (Шведска), јун 1991. године, који садржи основне димензије за унапређивање околине за здравље. У документу се указује да *остваривање здраве животне средине има више димензија: физичку, друштвену, духовну, економску и политичку*. Све оне су повезане и захтевају координисање акција на локалном, националном, регионалном и глобалном нивоу. *Указујући на друштвену димензију заштите животне средине у документу је истакнута потреба уважавања традиционалних и нових начела понашања у заштити животне средине. Економска димензија заштите животне средине треба да обезбеди поред права на здраву животну средину и демократску партиципацију у доношењу одлука у овој области. Овај документ представља допринос даљем унапређивању заштите животне средине у Европи.*

6. Међународна сарадња у заштити животне средине је, може се слободно рећи, релативно развијена и све више се развија. Али, још *увек нису разјашњена и усаглашена многа значајна питања у области ове сарадње*. Она нису усаглашена и нису нађени прихватљиви одговори на та питања, у основи из два разлога: *прво*, и у области заштите природне средине постоје супротни интереси између појединих земаља и група земаља. Тако, на пример, постоје супротни интереси у овој области између развијених земаља који често постају посебно видљиви када се постави питање извоза „прљавих технологија“. *Друго*, наука и поред њеног снажног развоја, још увек не пружа одговоре на бројна питања и не предлаже решења која би била опште прихватљива.

Међутим, у савременом свету све је раширеније и прихваћеније сазнање о опасности која прети човечанству (поред опасности од нуклеарног рата) од еколошке катастрофе, која може довести до његовог уништења. *Зато се све чешиће превазилазе идеолошке и политичке разлике које постоје између појединих држава у тражењу решења за еколошке проблеме*. Тако нпр. када је дошло до нуклеарне хаварије у украјинском граду Чернобилу (26. IV 1986), последице радијације нису само захватиле широка подручја и ван територије Совјетског Савеза већ је остварена и међународна сарадња у отклањању последица радијације. Наиме из петнаест држава приватне и државне медицинске установе притекле су у помоћ медицинским стручњацима. У отклањању последица хаварије остварена је сарадња

совјетских и америчких стручњака. А амерички професор др *Роберт Гејл*, који је учествовао у пружању помоћи изјавио је да је најважнија поука хаварије чернобилске атомске електране у томе, што је показала да наука и медицина немају националне границе, али да и поред тога постоје ограничене могућности реаговања на нуклеарне катастрофе. Зато је потребно да људи промене свој однос према примени научних сазнања када њихова примена може довести до еколошке катастрофе. Јер, ако људи не промене свој однос према природи који доводи до недозвољеног нарушавања еколошке равнотеже, човек ће се предати – како указује *Џонатан Шел* – „апсолутном и вечном мраку, мраку у ком неће остати ни један народ, ни једно друштво, ни једна идеологија, ни једна цивилизација у коме се више никада неће родити дете, у коме се више никада људска бића неће појавити на Земљи, а неће бити никога ни да памти да су икада и постојали.“

Још један пример, ма како звучало то и парадоксално, међународне солидарности у заштити животне средине, представља и пружање помоћи у идентификацији деградације животне средине у просторима бивше СФРЈ. Наиме, ратна дејства која су вођена на простору Босне и Херцеговине имали су за последицу и деградацију животне средине, и још увек неизвесним размерама. Међутим, у онда СР Југославији иако на овој територији нису вођена унутрашња ратна дејства, дошло је до деградације животне средине услед ваздушне кампање (бомбардовања) те територије од НАТО-а. Та кампања (бомбардовање) не само војних већ и цивилних циљева (намерно или ненамерно – као колатерална штета) довела је до значајне деградације животне средине. И док је бомбардовање још трајало (а трајало је од краја марта до средине јуна 1999. године) у мају 1999. године УНЕП и УНЦХС (хабитат) формирали су мешовиту радну групу за Балкан, од компетентних стручњака из више земаља које су истраживале обим деградације животне средине. Та група је на терену истражила обим и облике деградације и о налазима обавестила оне који су је формирали и ширу јавност, указујући посебно на извесну дуговременску опасност за здравље људи због коришћења оружја са осиромашеним уранијумом, пошто се њиховим коришћењем ослобађају честице уранијумских оксида „удисајних“ величина и могу се унети у плућа, а имају *радиолошка и хемијска* својства.

7. Југославија је до априла 1992. године била субјекат међународног права као СФРЈ (у чијем саставу је било шест република – чланица федерације, а од априла 1992. као Савезна Република Југославија са две чланице републике – Србијом и Црном Гором) *била је активна у остваривању међународне сарадње у области заштите и унапређивања човекове животне средине*. Та сарадња се остварила и у оквиру Организације уједињених нација са њеним специјализованим агенцијама. Од 82 међународне конвенције које се односе на заштиту животне средине, Југославија је ратификовала 37. Поред сарадње у оквиру ОУН-а Југославија је успоставила непосредну сарадњу са неким земљама (посебно суседним), а сарађивала и у међувладиним комитетима и мешовитим комисијама питањима заштите животне средине. Таква сарадња је успостављена са Мађарском, Аустријом, Румунијом, Бугарском и Италијом.

У оквиру сарадње Југославије и ОЕЦД-а, а уз сагласност Савезне владе, Комитет за човекову средину ОЕЦД-а, уз учешће југословенске делегације децембра 1985. године разматрао је и политику заштите човекове средине у Југославији. Закључци и препоруке ОЕЦД-а су доста обимни, а њихову суштину чини, може се рећи, указивање на основне правце остваривања политичке заштите човекове средине у Југославији. Ти основни правци су неопходност координације федерације у остваривању политичке заштите човекове средине; поклањање веће пажње заштити човекове средине у друштвеним и економским плановима; повећање средстава за заштиту човекове средине; проширење употребе економских инструмената ии утврђивање смерница за повећање казни за непоштовање прописа о заштити човекове средине; утврђивање смерница ради повећања накнада за употребу оскудних залиха природних ресурса; унапређивање информисања о питањима заштите животне средине; обезбеђивање услова да се при пројектовању индустријских и других објеката узимају у обзир потребне заштите човекове средине; унапређивање сарадње република у заштити човекове средине и успостављање евиденције савезних органа о спровођењу међународних обавеза Југославије у области заштите животне средине. Сва ова указивања на правце еколошке политике нису ни данас изгубила од свог значаја, кад је субјект међународних односа државна заједница Србија и Црна Гора настала „прекомпоновањем“ Савезне Републике Југославије. Београдским споразумом (2002) и Уставном повељом (2003) усвојеним од Србије и Црне Горе, уз асистенцију међународне заједнице.

Југославија је настојала да развије сарадњу и са Европском заједницом. Та сарадња заснивала се на *Генералној резолуцији* која је усвојена на Првој министарској конференцији о европској сарадњи у области научних и технолошких истраживања 1972. чији је потписник и Југославија. Већину докумената (директива и препорука) које је усвојила Европска заједница, Југославија је ратификовала и постојала је потреба усаглашавања југословенских норматива и стандарда са одредбама директива и одлука Европске заједнице у области заштите животне средине. Значајнији од тих докумената су: *Препорука (75/936) о урачунавању трошкова и интервенцији државних власти на подручју животне средине; Препорука (79/3) о методама процене трошкова борбе против загађивања у индустрији; Директива (85/337) о процени утицаја јавних и приватних пројеката на животну средину; Правилник N°1210/10 о формирању Европске агенције за животну средину и Информационе и осматрачке мреже; Директива (80/778) о квалитету вода намењених људској употреби; Директиве* које прописују емисију из индустријских постројења и директиве које прописују квалитет ваздуха. Уграђивањем норматива ових докумената у југословенске нормативе остварује се једна од битних претпоставки интеграције Југославије у привреду Европе. Тиме се стварала правна основа за унапређивање услова за остваривање права на здраву животну средину као претпоставка хуманизације положаја људи у савременим цивилизацијским условима.

Наша држава, раније СФРЈ (до 1991) а потом СРЈ (до 2001) државна заједница Србија и Црна Гора, имала је интерес и потребу, и има потребу, да остварује билатералну и

мултилатералну (међународну) сарадњу у области заштите животне средине. Та сарадња је поред осталог, произлазила из потребе (као и код осталих земаља у развоју) да се при увозу технологија води рачуна о могућем (негативном) утицају коришћења увежене технологије на животну средину у смислу њене деградације. Наиме, било је потребно да се од општих разматрања и указивања да трансфер технологије из индустријски развијених земаља у земље у развоју доводи до нарушавања еколошке равнотеже у земљама у развоју *пређе на конкретну анализу појединих трансфера технологије са становишта и заштите човекове средине*. При том треба полазити од чињенице „да сваки народ има своје посебне специфике и карактеристике и да живи у посебним објективним историјским, материјалним и културним околностима, битним за његов стваралачки и производни потенцијал“. У сагледавању и решавању проблема који се јављају у вези са заштитом и унапређивањем човекове средине ове околности морају се узети у обзир. Управо у том сагледавању ових проблема, у контексту датих околности, и њиховом решавању још увек није у довољној мери остварена сарадња земаља у развоју. Државна заједница Србија и Црна Гора има посебан интерес за сарадњу у решавању еколошких проблема са земљама југоисточне Европе. Међутим, у остваривању ове сарадње до 2000. године постојле су одређене тешкоће као последица примене санкција Савета безбедности ОУН-а и других међународних организација према Југославији од 1992. године.

13. Основни узроци и облици деградације човекове животне средине

Облици деградације животне средине постојали су у нашој држави и док је словила као СФРЈ и СРЈ и СЦГ. Било је примера грубог нарушавања еколошке равнотеже тј. загађивања природне средине са опасним последицама по здравље људи. Компетентне научне институције и појединци показивали су да загађивање природне средине поприма размере да поред угрожавања здравља људи (као и флоре и фауне) представља и ограничавајући фактор друштвеног, пре свега, привредног развоја. Наиме, *указивано је да еколошку ситуацију карактерише бројност облика и узрока нарушавања еколошке равнотеже, и да се бројни облици и узроци деградације животне средине јављају не само истовремено, већ и кумулативно*. Зато и основни проблеми животне средине у нас „нису различити од оних који су идентификовани на европском и глобалном плану“.

Постојали су бројни облици деградације човекове животне средине. Међутим, може се слободно рећи да је шест основних облика испољавања деградације животне средине који угрожавају интегритет човека. Ти облици су: *нерационална експлоатација необновљивих природних ресурса и енергије (што може довести до њиховог прераног исцрпљивања); загађивање биосфере штетним отпатцима; пораст буке, посебно у већим градским агломерацијама; пренатрпаност простора која настаје као последица концентрације привредних активности и урбанизације; смањивање ограничених и других*

пољопривредних површина; пораст непроизводног коришћења земљишта и сужавање слободних простора за одмор и рекреацију.

Међутим, ако је релативно лако одредити основне облике испољавања деградације животне средине, одређивање узрока који доводе до деградације је много сложеније. Наиме, три основна узрока (убрзан економски раст, пораст броја становништва са наглом урбанизацијом и употреба технологије усмерене на максималну експлоатацију природних ресурса) за које се сматра да изазивају еколошку кризу у глобалним размерама, делују на посебан начин у појединим земљама. У Србији *постоји пет основних узрока који, на један или други начин, у мањој или већој мери, доводе до деградације животне средине.* Ти узроци су: брз и специфичан процес индустријализације; урбанизација: употреба, „профитно оријентисане“ технологије; „расипнички“ модел потрошње и механизам тржишног привређивања.

2. Развој Југославије, после Другог светског рата карактерише се брзим темпом економског развоја, чију је основицу чинила *индустријализација.* Развој индустрије довео је до преображаја људске средине од претежно аграрне у урбано – индустријску. *Брзи економски раст остварен развојем индустрије није довео само до пораста друштвеног богатства и благостања.* Он је био праћен и запостављањем бриге о заштити и унапређивању животне средине. „Једнострана оријентација а не економски раст и максимализацију економских ефеката условило је и једностран однос према природи, њено тестирање као простор извора предмета рада за растућу индустријску експанзију. Материјални раст је био привилегован по цену деградације и осиромашења природне средине.“ *Овакав однос према природи довео је до настајања разних облика нарушавања еколошке катастрофе, чије последице нису биле одмах видљиве, нису исказивале своје штетне последице.* Међутим, то питање односа према природи, као извору предмета рада, не губи од своје актуелности у конципирању и остваривању заштите човекове средине, и у пројектовању и коришћењу технике и технологије у условима научнотехнолошке револуције када се оне исказују не само као моћне у односу на природу, већ могу представљати (и представљају) велику опасност за нарушавање еколошке равнотеже, ако њихово коришћење није осмишљено и одговарајућом еколошком политиком.

Процес *урбанизације,* који је био сложен у послератном развоју Југославије, такође је довео, и доводи, до деградације животне средине. Наиме, у послератном развоју Југославије градско становништво се утростручило. Међутим, *концентрација становништва, материјалних средстава и привредних делатности у малом броју великих градова није била праћена и одговарајућим економским и хуманим ефектима.*

Наиме, пораст градског становништва није био праћен и одговарајућом стамбеном изградњом, изградњом комуналних објеката, развојем саобраћаја и зелених површина. Тако је урбанизација била праћена и повећањем отпадака и отпадних вода које се сливају у реке и уништавају флору и фауну. Све то доводило је и доводи до деградације човекове физичке средине у градовима и околини градова. Илустрације ради може се навести податак да само у Србији, осамдесетих година, годишњи обим комуналних отпадних вода достиже 250

милиона м3. У исто време, „пет индустријских грана великих загађивача учествује са $\frac{1}{3}$ у друштвеном производу индустрије. Поред ових грана у загађивању учествују и друге, па скупа емитују велике непроцењене количине штетних гасова, честица и топлоте. У многим градовима загађеност ваздуха у критичним данима прелази ниво толеранције. У томе учествују нарочито аутомобилски саобраћај, застарели уређаји за грејање и сл.“ Поред загађивања природне компоненте човекове средине у градовима јављају се и социјално-патолошке појаве, које представљају не само загађивање друштвене компоненте човекове средине у градовима већ доприносе и загађивању њене природне компоненте. У ствари, процес урбанизације у Југославији имао је своје специфичности, које и данас утичу на развој градова и живот у њима, а све то одражавало се, и одражава се, на заштиту човекове животне средине и заштиту човековог интегритета у градској средини.

Један од узрока нарушавања еколошке равнотеже, тј. загађивања животне средине, у Југославији, као и у другим земљама, *јесте коришћење технологије која није штедљива према природним ресурсима и чија употреба ствара одређене нуспроизоде који загађују човекову средину*. Употреба овакве технологије произилази како из трансфера технологије, тако и из друштвено-економских односа у којима се технологија користи. Наиме, брз индустријски развој у нас био је праћен и увозом технологија. Увоз технологије омогућио је брз развој производних снага, пораст продуктивности рада, и био праћен низом других позитивних последица. *Међутим, увезена технологија била је стварна за профитно оријентисану привреду, а њено коришћење у процесу производње није водило рачуна, или не, у довољној мери и о потреби очувања еколошке равнотеже, тј. незагађивању човекове средине*. Или, што је још важније, није се ни настојало да се увезена технологија која је створена за потребе профитно оријентисане привреде, модификује, тј. прилагоди захтевима за заштиту природне средине. Употреба такве технологије није деловала ни у правцу стварања у нас нове технологије која би водила рачуна и о еколошким факторима, тј. о потреби да се њеном употребом не нарушава еколошка равнотежа. Јер, вођење рачуна и о очувању еколошке равнотеже повећало би трошкове производње и тиме би привредни субјект као робни произвођач у тржишним односима себи „осигурао“ неповољни положај због урачунавања еколошких трошкова, трошкова очувања средине у трошкове производње.

Узрок деградације животне средине у Југославији је, на одређен начин, *и потрошња, потрошачко понашање становништва*. Потрошњом се задовољавају потребе људи за одређеним стварима. Потребности људи се мењају како по обиму тако и по садржају. У овом смислу се указује да је историја човековог настанка, у основи, историја настанка потреба. „Човек ствара предмете своје потребе и уједно ствара и средства која служе њиховом задовољавању“. У ствари, *свако друштво има свој систем потреба и начин задовољавања тих потреба, свој начин потрошње*. Индустријско друштво има свој систем потреба, у оквиру кога постоје стварне, битне потребе и „вештачке“ потребе које произилазе из профитне логике начина производње. Циљ потрошње у овом друштву само једним делом је задовољавање битних људских потреба. Другим делом потрошња служи исказивању

друштвеног статуса, то је тзв. потрошња, при чему се људи завањавају да купујући све скупље и луксузније предмете као симбол статуса, стварно и стичу виши друштвени положај и углед. *Таква потрошња подстиче производњу, али у исто време подстиче и све јефтинију производњу, између осталог, уз нерационално трошење необновљивих природних ресурса и стварања разних отпадака у великим количинама који загађују природну средину.* Потрошња у Југославији за свој узор има обрасце потрошачког понашања у индустријски развијеним земљама, а то утиче и на деградацију човекове средине.

Деградација природне средине на простору бивше СФРЈ, посебно у Босни у Херцеговини, у СР Југославији, Државној заједници СЦГ, односно Србији, настала је бомбардовањем тих територија од НАТО-а од краја марта до почетка јуна 1999. године. Ту војну акцију НАТО је означио као ваздушну кампању „милосрдни анђео“ а југословенске власти, и не само оне, као агресију на суверену државу. Бомбардована је не само територија Косова и Метохије већ и шире, скоро цело подручје Србије. Нанета је огромна штета како природној средини, тако и изграђеним објектима и угрожено трајније здравље људи због употребљеног оружја са осиромашеним уранијумом. О размерама штетних последица, на основу конкретних истраживања постоји и извештај међународне експертске групе са називом *Сукоб на Косову – последице на животну средину и цивилна насеља*, у коме је указано на штетне последице по екосистеме, људска насеља и здравље људи, посебно због употребљавања оружја са осиромашеним уранијумом.

3. Указивање на узроке који доводе до деградације животне средине, треба схватити као израз настојања да се укаже на узроке нарушавања еколошке равнотеже у Југославији (односно у Србији) уопште, на глобалном плану. Као што се види из указивања, ти узроци се у основи могу поделити у две групе. *Прву* групу чине узроци који произилазе из односа према природној средини, какав углавном постоји у савременом друштву – нерационалан однос према необновљивим природним ресурсима, коришћење технологије, која не штеди природу и загађивање природне средине производима масовне производње и потрошње у друштву где производња има, тј. у све већој мери добија показни карактер друштвеног статуса потрошача. *Другу* групу чине узроци који произилазе из „механизма“ друштвено – економских односа са афирмацијом тржишне привреде када се сматра да ће слободна игра не само у привредном животу, већ и у заштити природе, осигурати оптимална друштвена решења. Међутим, *искуство је показало да само тржиште не може осигурати рационалан однос према човековој природној средини.* „Мноштво децентрализованих одлука, мотивисаних краткорочним праџијалним интересима, а уз одсуство друштвених ограничења и институционалних управљачких варијабила, нужно је рађало сукоб са потребама друштвено рационалног третирања природе, са потребом да се природа и користи и чува, да се омогућава њена проширена репродукција“. У ствари, процењивање друштвене корисности производње висином дохотка „имало је и има нежељене последице по човекову околину..., са принципом максимизације дохотка тешко је измирити друштвено рационалну организацију размене материја са природом, у колико тај принцип не би био

коригован низом ограничавајућих услова и других критеријума, нарочито оних еколошке природе“.

Међутим, који ће од ових узрока и у којој мери деловати и довести, или доводе, до нарушавања еколошке равнотеже на начин да се тиме деградира и загађује природна средина *треба истраживати и процењивати у сваком конкретном случају*. Али то истраживање, и процењивање узрока деградације и загађивања човекове средине треба вршити *превазилажењем локалистичког приступа* уз сазнање о вишеструкој повезаности свих елемената човекове природне средине како у ужим, тако и у ширим регионима биосфере.

У оваквом приступу истраживању узрока који доводе до угрожавања односа и живота у човековој средини, свакако ће бити потребно посебно истраживати узроке загађивања земљишта вода, ваздуха, оштећења шума, итд. *Оно што је посебно значајно за друштвену акцију усмерену на заштиту (и унапређивање) човекове средине, то је истраживање односа појединих друштвених субјеката према узроцима нарушавања еколошке равнотеже и њихове спремности да се ангажују на заштити и унапређивању човекове средине у сваком конкретном случају*. У овом погледу је нарочито важно да привредни субјекти прихвате захтев за редефинисањем економске рентабилности тако да она садржи еколошке трошкове као „нормалне“, и усмеравање производње, пре свега на подмирење битних људских потреба.